

A painting of a man with a beard and a red headband, playing a stringed instrument, possibly a sazes. He has a somber expression, with his eyes closed. The background is dark and textured, suggesting an indoor setting. The overall style is expressive and somewhat somber.

UYGUR ON İKİ MAKAMI

ALİMCAN İNAYET

U

YGUR Türkçesinde ‘mukam’ şeklinde telaffuz edilen ‘makam’ terimi, müzikolojide belli düzen ve kurallar çerçevesinde sistematize edilmiş büyük

hacimli musiki eserlerini ifade etmektedir. Bu bağlamda “Uygur On İki Makamı” her biri belli bir sıra ve düzene göre sistemleştirilmiş 12 makamın genel adıdır. Bu makamlar şunlardır: 1. Rak, 2. Çebbiyat, 3. Müşavirek, 4. Çarığah, 5. Pencigah, 6. Uzhal, 7. Acem, 8. Uşşak, 9. Bayat, 10. Neva, 11. Segah, 12. Irak. Bu makamların her biri; A. “Çong Neğme” (Büyük Nağme), B. “Dastan” (Destan), C. “Meşrep” olmak üzere üç bölümden ibarettir. “Çong Neğme” kendi içerisinde yine ‘teze’, ‘seliçe’, ‘tekit’, ‘nusxe’, ‘cula’, ‘senem’, ‘peşru’ gibi kısımlara ayrılır. “Seliçe” kendi içerisinde yine “Çong Seliçe” (Büyük Seliçe), “Küçük Seliçe” (Küçük Seliçe) diye ikiye ayrılır. Uygur On İki Makamı icrasında def, davul, kudüm, zurna, kaval, ney, boru, dutar, ağız kopuzu, rebap, tanbur, keman, kanun, satar, huştar, kaşık, taş, sapayı, zil gibi çalgı aletleri kullanılmaktadır. Bu çalgılar bugün Uygur müzik kültürünün önemli bir parçasıdır.

Makamların “Çong Neğme” kısmında 9-10 tane şarkı vardır. Bu şarkılar, genellikle, lirik şarkılardır. “Dastan” kısmında üç ile altı arasında değişen sayılarda şarkı vardır. Bu şarkılar tahkiye niteliklidir, yani “Ferhat ile Şirin”, “Garip ile Senem”, “Tahir ile Zühre”, “Senuber”, “Hurilika ile Hemracan”, “Yusuf-Ahmet” gibi halk destanlarından alınan parçalardır. “Meşrep” kısmında da üç ile altı arasında değişen sayılarda şarkı bulunmaktadır ki, bunlar genellikle halk türkülerinden oluşmaktadır. Bu bakımdan Uygur On İki Makamı, yalnız Uygur sanat ve halk müziği ile değil, klasik edebiyat ve halk edebiyatı ile de bir bütünlük oluşturmuştur.

Makamların “Çong Nağme” kısmında başta Ali Şir Nevayî olmak üzere çok sayıda divan şairinin gazelleri güfte olarak kullanılmıştır. Bu gazeller içerik itibarıyla incelendiğinde tasavvufi duygu, hayal ve fikirlerle yoğrulduğu görülür. Hallac-ı Mansur, Zünnun-ı Mısrî, Nesimî gibi tasavvuf felsefesinin kurucu aktörlerine yapılan telmihler bu gazellerin tasavvufi boyutunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu yazıda, Uygur On İki Makamı güftelerinde görülen tasavvufi terim ve kavramlar incelenerek makamların genel karakteri hakkında bazı tespitlerde bulunulacaktır. Burada kullanılan kaynak Abdurauf Polat Teklimakaniy’in Milletler Neşriyatı tarafından 2005 yılında Pekin’de yayınlanan *Uygur On İki Makamı Tekstleri* (Uygur On İki Makamı Güfteleri) adlı kitabıdır. Bu kitaptaki güftelerden ilk bakışta tespit edebildiğimiz tasavvufi terim ve ifadeler aşağıdaki gibidir:

muhebbet, hurşid, şarab, cam, mey, saki, vehdet, geda, meyhane, zahid, ışk, didar, pir, muhlis, ustad, şagirt, aşık, mehbus, tekva, kulbe, hammar, fena, naz, la’l, kelender, cevri, şişe, bezm, sofi, bade, durr, kedeh, vehdet meyi, bimar, sebzi, badi saba, Mensuri Hallacı, dar, sır, hüsn, senem, mihrab, terk, terki cah, zuhd, mest, bela, cunun, külâh, sağır, hırka, şeyh, deyr, navrozi, ezdaha, serkeş, zulf, ismi a’zem, mescid, dergah, abid, hırs, heva, zuhdi tekva, tevekkül, derviş, surahi, meşuk, tevbe, riya, dilber, camal, Hızır, fekr, gulbang, cefa, kamil insan, tecelli, arif, lale, leb, zeban, feryad, figan, zindan, gëflet, havf, reca, miskin, mecnun, cezbe, şeyhi herem, rind, zahir, beka, perişan, piri kamil, elif, mahi, tecelli-i Huda, yar, ağyar, esrar, saillik, abihayat, Mısrî Zunun, tuba, masiva, buthane, eren, riyazet, hikmet ehli, rindi laubali.

Bu terim ve ifadeler tasavvufi an-

lamda kullanılmıştır. Örneğin bunlardan ‘şarab’, ‘mey’, ‘bade’ terimleri aşkı, mahabbeti, şevki ve vecdi ifade eder.¹ ‘Cam’, ‘kadeh’, ‘sürahi’ terimleri ise tasavvufi hâlleri, içi marifetle dolu olan sülûk ehli arifin gönlünü ifade eder.² ‘Meyhane’ kamil arifin ilahi aşk, şevk ve marifetle dolu gönlünü ve tekkeyi ifade ederken³ ‘saki’ terimi ‘fey-yaz-ı mutlak, bütün feyz ve sevginin kaynağı olan Allah’ı, mürşid-i kamil, pir-i tarikatı ifade eder’.⁴ ‘Cefa’ salikin gönlünü marifet ve temaşaya kapatması,⁵ ‘cevir’ saliki ruhen yükseltmekten alıkoymak⁶ anlamındadır. ‘Yar’ bütün yaratıkların suretlerini oluşturan ilahi sıfatları ifade ederken,⁷ ‘ağyar’ sufi olmayan, tasavvufi hayata yabancı olanları karşılar.⁸ Ayrıca, ‘ejderha’ tasavvufta hırsın simgesidir.⁹ Bu örneklerden anlaşıldığı gibi, yukarıda gösterdiğimiz terimlerin hiçbiri bizim anladığımız anlamlarda değil, tasavvufta manada kullanılmıştır. Bu iddiayı şu örneklerle destekleyebiliriz:

Güftelerde Hallac-ı Mansur, Zünnun-ı Mısrî gibi mutasavvıflara telmih yapılmıştır:

Mensuri hallacdek içip şarabı antehur / Çerh urup yığlap turarmen uşbu dem dar aldıda (s. 52)

[Hallac-ı Mansur gibi içip Entehur şarabını, Sema edip ağlıyorum dar ağacı önünde] *Bu telbe könglümdür zenehdanında hebs olğan kebi / Andakki heryan fertidin Mısrîda Zunnun eylemiş* (s. 478)

[Haddını aşan Zünnun Mısrî’da hapsedilmiş gibi, Bu deli gönlüm gamzene hapsolmuştur]

Bunlardan Hallac-ı Mansur tasavvuf tarihinin en tanınan temsilcilerindendir. Adı geçmişten günümüze kadar gerek Doğuda gerekse Batıda çok iyi bilinmektedir. “Ene’l-Hak” söylemiyle ve bu söyleminden dolayı idam edilmesiyle ünlüdür.¹⁰ Burada Abdüşükür Muhemmet İmin’in iddia ettiği gibi

Hazi Amatti Resim Koleksiyonu.

Bakıban el sarı, cana, yüzüngdin bir nikab alsang / Ruhungrı çün mahı Enver, tecelli'i Huda derler (s. 435)

[Ey can ellere yüzünü dönüp nikabını açarsan
Yüzüne ay nuru sanki tecelli-i Hüda derler]
(Zeliliy)

Uygur on iki makam güfteleri arasında Ferhad, Şirin, Leyla, Mecnun, Yusuf, Züleyha, Vamık, Azra gibi âşık ve maşuklara telmih yapılmaktadır. Ayrıca “Gerip-Senem”, “Behram-Dilaram”, “Senuber”, “Yusuf-Ehmed”, “Kemerşah-Şemsi Canan”, “Hörlüka-Hemracan”, “Şahzade Nizamiddin-Melike Rena”, “Ferhad-Şirin”, “Şahzade Dildar-Melike Mihrilika”, “Şahzade Ferruh-Melike Gülruh”, “Yusuf-Zileyha”, “Tahir-Zuhra” gibi halk destan ve hikayelerinden alınan çok sayıda türkü söz konusudur. *Garibcanın piri Cüneyd Bağdadiy, Anıng üçün sanga kıldım feryadı, Karakçılar ilkidin kılğıl azadı, Yar camalın körmey ölüp ohşaymen.*

“Garip ile Senem” (s. 545)

[Garibcan’ın piri Cüneyd-i Bağdadî, Onun için sana ettim feryadı, Haydutların elinden azat edesin, Yâr yüzünü görmeden ölecek gibiyim]

“Garip ile Senem” hikayesinde Garib’in söylediği bu türküde adı geçen Cüneyd-i Bağdadî, İran asıllı büyük bir mutasavvıftır. 909 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir. Hayatının büyük bir bölümünü Bağdat’ta geçirdiği için Cüneyd-i Bağdadî diye anılmıştır. Kendisi ‘şeyhü’t-taife’, yani mutasavvıfların üstadı olarak bilinir.¹⁵

Bu örnekler söz konusu halk destan ve hikayelerinin beşerî aşkı değil, tasavvufi anlamdaki ilahi aşkı anlatmak için tasnif edilip söylendiğini göster-

ateist düşünce söz konusu değildir.¹¹ Zünnun-ı Mısırî tasavvufun ilk dönemlerinde en etkileyici kişiliklerden biridir. Tarikat ayyarı¹² ve mutasavvıfların ayyarlarından sayılmıştır.¹³

Güfteler arasında Nesimî’ye ait 34, Fuzulî’ye ait yedi, Hafız-ı Şirazî’ye ait 10 beyit bulunmaktadır. Ali Şir Nevayî’nin şiirleri ise güftelerin büyük bir bölümünü teşkil etmektedir. Bunlardan Nesimî ve Fuzulî’nin şiirleri Oğuz Türkçesine has özellikleriyle yer almıştır.

İşking aldı eklu huşum, könglümü yeğmaladı / Söyle ahir, ey Nesimiy, canu dildin bihterim (s. 443)

[Aşkın aldı aklımı, gönlümü yağmaladı, Söyle, ey Nesimî, can u gönülden sevgilim]

Fuzuliyden sebatu sebru jevru kehr az iste / Kim ol biçareni derdu ğemung bihed zebun etdi (s. 597)

[Fuzulî’den sebat, sabır, cevri ve gazabı az iste, Çünkü o biçareyi dert ve gamın çok zayıflattı]

Bilindiği üzere, Nesimî tasavvuf yolunda can veren ünlü divan şairlerindendir. O da Hallac-ı Mansur gibi

fikirlerinden ötürü 1417 yılında idam edilmiştir.¹⁴

Uygur sahasından Meşrep, Sadıkıy, Mehzun, Kelender, Hüveyda, Ayazıy, Meşhuriy, Lütfi, Erşiy, Bilal Nazım, Zeliî, Atayî, Fütuhiy, Fırakıy, Zuhuriy, Sekkakî, Gumnan, Abidiy, Seidiy, Nebetî, Ziyaiy, Hüseyiniy, Nafisiy, Reşidiy, Gedaiy, Seyfî-i Serayî, Babur, Vefaiy, Miskin, Zumurred, Seburıy, Rizaiy, Salihiy gibi divan şairlerinin de şiirleri güfte olarak kullanılmıştır. Güftelerin hemen hepsinde tasavvufi duygu, düşünce ve fikirler işlenmiştir. Aşağıdaki örnekler bunu göstermektedir:

Manga sen bolmisang can hacet emes / Bihiştü huru rizvan hacet emes (s. 144)

[Bana sen olmasan can gerek değil, Cennet ve huri, rıdvan gerek değil]
(Atayî)

Sakiy kedehni kılğıl muheyya / Vehdet meyidin içkeli keldim.

[Saki kadehi hazırla, Vahdet şarabını içmeye geldim]
Rehmet işikin Meşrepke açğıl / İşking koyida köygele keldim (s. 42)

[Rahmet kapısını Meşreb’e aç, Aşkın derdiyle yanmaya geldim] (Meşrep)

mektedir. Güfteler arasında görülen halk türkülerinde de tasavvufi görüşler vardır.

Tünler keçesi tohılar feryad etedur / Heyvan canida Allahnı şol yad etedur (s. 319)
[Gecelerde tavuklar feryad eder, Hayvan da olsa Allah'ı yâd eder]

Uygur On İki Makamı, Türk müzik tarihinin en kıymetli hazinelerinden birisidir. Uygur müzik sanatının zirvesidir. Ayrıca makam isimleri, çalgı aletleri, divan şairleri, güfteler ve güftelerde ifadesini bulan tasavvufi duygu ve düşünceler yönündeki ortaklık bakımından Türk dünyasının ortak değerlerinden birisi sayılır.

Uygur on iki makam güftelerinde anlatılmak istenen aşk, beşerî aşk değil, ilahi aşktır. Dolayısıyla Uygur On İki Makamı tasavvufi duygu, düşünce ve fikirleri yansıtan tasavvuf karakterli müziktir.

Bu olgu, makamların sistematize edilmeye başladığı 16-17. yüzyıl Uygur toplumunun sosyo-kültürel ve

sosyo-politik yapısıyla ilgilidir. Söz konusu yüzyıllarda Uygur toplumunda egemen olan düşüncenin sufizm, yani tasavvuf olduğu bir gerçektir. Buhara merkezli Nakşibendi tarikatına mensup işan/hoca ve şeyhler Kaşgar'da ve Saidiye Hanedanlığının merkezi Yerkent'te çok etkindiler. Siyasal çevreleri de etkisi altına almış sufizm düşüncesi Afak Hoca ile iktidara taşınmış ve 77 yıllık bir iktidar sürecini yaşamıştır. Sufizmin, yani tasavvufun hâkim olduğu bir toplumda makamların ve makam güftelerinin tasavvuf dışında içerik kazanması düşünülemez. Dünyevi olan her şeye sırt çeviren, terk-i dünya anlayışı merkezli inanç sisteminde Uygur On İki Makamının korunması, sistemleştirilmesi ve geliştirilmesi tesadüfi değildir.

Makam güftelerinin tasavvuf içerikli olması makam melodilerinin tasavvufi karakterini belirlemiştir.

Makamların bünyesinde bulunan halk destan ve hikayeleri, halk türküleri ve danslar, tasavvufi fikirlerin örneklenirilmesi sayılır. **Z**

NOTLAR

- 1 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1977, s. 485.
- 2 Uludağ, age, s. 110.
- 3 Uludağ, age, s. 366.
- 4 Uludağ, age, s. 450.
- 5 Uludağ, age, s. 114.
- 6 Uludağ, age, s. 120.
- 7 Uludağ, age, s. 577.
- 8 Uludağ, age, s. 25.
- 9 Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018, s. 167-169.
- 10 Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Hüseyin Hatemi, 11. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 343-345.
- 11 Abduşükür Muhammet İmin, *Uygur Helk Klassik Muzikisi "On İki Mukam" Hekkide*, Pekin: Milletler Neşriyatı, 1981, s. 160.
- 12 Uludağ, age, s. 76-77.
- 13 Schimmel, age, s. 82.
- 14 Schimmel, age, s. 122.
- 15 Corbin, age, s. 339-340.

"Bayat mukamı"

